

Segue vivo o sector do emprego? A fenda entre sectores de emprego e o comportamento político no sector servizos: España, 1989-2003

& **Resumo/Abstract:** *Existe un consenso case total entre as obras que estudan as clases medias respecto da súa natureza heteroxénea. Pola outra parte, suxeríuse que existe un novo factor ou mesmo unha fenda social que divide a toda a sociedade, o sector do emprego. Propúxose unha combinación de ambas as teses, heteroxeneidade e sector, segundo a cal o sector nos axudaría a entender a diversidade existente entre as clases medias como sinala a heteroxeneidade. Con este artigo preténdese estudar esta formulación. Para iso, analízase a influencia da división entre os sectores de emprego público e privado no comportamento político do sector servizos en España durante o período comprendido entre 1989 e o 2003. Esta investigación contempla varios aspectos: voto, ideoloxía (posicionamento) e afiliación a sindicatos. Da análise dos datos despréndese que o sector do emprego non resulta tan importante como se suxeriu, pero que debe terse en conta para entender fenómenos concretos, como os movementos sindicais.*

& **Palabras clave:** sector do emprego, comportamento político, clases medias, movemento sindical, voto

1. APUNTAMENTOS TEÓRICOS: A DIVERSIDADE DA CLASE MEDIA E O SECTOR DO EMPREGO

Ao falar das clases medias, adóitase argumentar que son moi heteroxéneas (Heath e Savage, 1994, 1995; Savage, 1991). Dado que se trata dunha opinión moi estendida, dedicáronse moitos esforzos analíticos á comprensión de tal diversidade. Neste sentido, o sector do emprego presentouse como unha das variables que contribúe substancialmente a explicar a heteroxeneidade no plano social. A intención deste artigo é avaliar tal asunción utilizando o caso de España como exemplo.

O sector do emprego recibiu menos atención que outras variables ou factores á hora de explicar o comportamento político das persoas. Malia que só un reducido grupo de estudosos lle prestou atención a este aspecto, suscitou máis interese nas últimas dúas décadas. Se se ten en conta o modo en que se definen as clases sociais, pódense distinguir dous grandes argumentos que fan fincapé na importancia da división sectorial. A nosa análise está orientada ao segundo destes argumentos.

No que se refire ao primeiro argumento, algúns investigadores utilizaron o sector do emprego como criterio definitorio da posición social (N. De Graaf and B. Steijn, 1996; P. Svensson e L. Togeby, 1991; Togeby, 1990)¹. Independentemente do grao de interese das conclusións destes autores, este argumento enfoca o problema asociando o criterio da pertenza a un sector coa clase e, xa que logo, non discirne entre os efectos do sector e a clase no comportamento político. Polo tanto, esta formulación non é válida para investigar a influencia que exerce o sector en concreto.

O segundo argumento non contempla o problema derivado da superposición de clase social e sector do emprego, dado que se consideran conceptos diferentes. Os autores que seguen esta liña de pensamento son aqueles que resultaron de interese para a elaboración deste artigo.

1.1. Efectos do sector do emprego

O sector do emprego tense cada vez máis en conta como variable importante. Segundo os principais precursores desta teoría (H. Kitschelt, 1993; P. Dunleavy, 1980a e 1980b)², atopámonos ante unha nova fenda social que afecta a toda a sociedade no seu conxunto. Con todo, isto non significa que sigan a mesma liña argumental. Mentres que Kitschelt parece evitar unha formulación conceptual fundamentada na clase social e dá maior relevancia ás experiencias de mercado laboral e as ideas e conceptos persoais que estas comportan, Dunleavy fala dunha certa autonomía entre as divisións políticas e de clase baseada no sector produtivo, ao que se refire como a división entre público e privado.

H. Perkin (1989) tamén afirma a existencia deste tipo de fenda. Con todo, o seu razoamento contempla a xestores, administradores e expertos, todos eles baixo a categoría de «profesionais», e non á poboación activa na súa totalidade. Isto implica que o sector do emprego non sempre se considerou unha fenda sociopolítica adicional con influencia en toda a sociedade. De feito, é máis habitual que se incorpore ás análises como unha preocupación dos investigadores interesados no estudo das clases medias ou, máis en concreto, dalgúns grupos dentro destas. Neste sentido, a diferenza entre sectores basearíase na heteroxeneidade que se observou no comportamento político do sector servizos (Graaf e Steijn, 1996; Hanlon, 1998; Lash e Urry, 1987). Así mesmo, a concentración de persoas pertencentes a

unha nova clase no sector público explicaría que o seu comportamento e actitudes estivesen máis en sintonía coa esquerda ou con posicións radicais. Isto podería propiciar entre as clases medias e a clase obreira un interese pola unión (Macy, 1991).

Independentemente diso, outros estudosos que se centraron en investigar este asunto rexeitan a idea de que o sector do emprego sexa unha variable explicativa clave (McAdams, 1987; Goldthorpe & Marshall, 1997). A. Heath e M. Savage (1994) dan un bo exemplo, a pesar de que insistan na importancia da división sectorial nalgunhas categorías ocupacionais. Ademais, esgrímiuse outro argumento que reforza a importancia do sector do emprego á vez que subliña que non é posible saber se a súa relevancia se debe a un proceso interno de selección ocupacional ou á posición do sector e as condicións laborais que implica (Alt & Turner, 1982; Savage, 1991). É máis, suxeriuse que o desenvolvemento do estado de benestar supuxo unha nova fenda social entre aqueles que esixen máis e mellores servizos públicos e aqueles que reaccionan en contra das subidas de impostos, aínda que esta división social non sexa tan pronunciada como as clásicas: urbano/rural ou reforma/status quo (Svensson & Togeby, 1991; Harrop & Miller, 1987). Finalmente, expúxose que o sector do emprego debería considerarse como unha variable intermedia entre a clase social e o comportamento político, e que parte dos seus efectos deberían interpretarse en termos de clase (Marshall et al., 1988).

Neste ensaio preséntanse varias observacións resultantes da análise de traballos previos. En primeiro lugar, a maioría dos estudos céntranse nun campo específico, o que consideramos que facilita as conclusións. Con todo, non se lle prestou moita atención á comparación entre distintos campos. Ao levar a cabo tal comparación, como facemos nós, o resultado é bastante irregular, e os patróns non resultan tan fáciles de interpretar. En segundo lugar, a influencia do sector do emprego no comportamento político parece ser unha promesa non cumprida. Aínda que se observaron algunhas diferenzas, non existe unha interpretación unívoca das mesmas, e polo xeral non son tan amplas e permanentes como para dar a impresión de ser unha división, isto é, non todas as diferenzas supoñen necesariamente divisións sociais. En terceiro lugar, dado que a fronteira entre o público e o privado está pouco clara no marco do paradigma neoliberal, resulta cada vez máis difícil establecer diferenzas claras, e non parece probable que este feito vaia cambiar moito no futuro.

1.2. Os principais mecanismos relacionados cos efectos do sector do emprego

Aqueles que lle confiren importancia ao efecto desta división no comportamento político adoitan supoñer que aqueles que traballan nun sector do emprego determinado, tanto público coma privado, apoiarán ao partido que defende os seus intereses económicos (Dunleavy, 1980a e 1980b). Os empregados públicos e funcionarios apoiarán a aqueles partidos cuxos programas propoñan a implantación de políticas públicas e a ampliación da Administración Pública e o seu orzamento. Pola súa banda, os traballadores do sector privado defenderán aquelas consignas políticas que pretendan reducir os impostos que recaen sobre eles. Segundo isto, traballar nun sector supón unha serie de incentivos económicos que fará que as persoas se inclinen cara a un comportamento político homoxéneo. De feito, case todos os autores que lle prestaron atención a este asunto basearon os seus argumentos neste mecanismo: os empregados do sector público dependen dos ingresos do Estado e, xa que logo, interésalles a súa consolidación ou ampliación; mentres que aqueles que dependen do mercado económico apoian as baixadas de impostos, que limitan a expansión do Estado. En con-

secuencia, existe un conflito de intereses que previsiblemente se traduce no terreo político en votos en favor de distintos proxectos políticos e partidos.

A pesar de que esta idea foi maioritaria, a importancia dos valores como variable explicativa púxose de relevancia a miúdo. Esta idea ten máis dunha interpretación posible. A idea de que a natureza do efecto do sector depende da orixe dos valores xera dous argumentos distintos pero perfectamente plausibles: selección interna e características do emprego (Alt e Turner, 1982; Savage, 1991).

Da asunción de que os nosos valores, preferencias políticas e vitais, costumes e gustos se xestan principalmente na infancia e adolescencia, e en calquera caso antes de entrar no mercado laboral, xa como proxección do contorno familiar (Alt e Turner, 1982; Jacobsen, 2001), como resultado de experiencias vitais específicas, ou debido ás condicións de clase ou á decisión persoal derivada da educación, formación ou contorno de amizades, dedúcese o poder explicativo da profesión e o sector do emprego. Polo tanto, dado que a selección interna ten lugar antes de conseguir o primeiro traballo e inflúe no seu proceso de elección, a lóxica causal altérase e xa non é posible argumentar con seguridade nada relativo ao efecto dun factor que xa fora elixido con anterioridade. Isto podería non ser así se se contase con datos sobre as etapas previas á selección dunha carreira, e tal circunstancia non se adoita dar.

Segundo a selección interna, o punto de vista dunha persoa explica o seu comportamento, mentres que se se salienta o papel explicativo do sector do emprego á hora de comprender as ideas políticas das persoas, postúlase que a estrutura económica é un elemento fundamental en tal explicación.

Por outra banda, podemos supoñer que a diferenza entre os valores das persoas que traballan en distintos sectores se explica pola diferenza de condicións en que se realizan certos traballos da esfera pública e privada. Traballos supostamente semellantes poden implicar distinto grao de esforzo e coñecemento, así como distintos dereitos e deberes. De feito, as condicións que ofrece o Estado e as das empresas privadas adoitan estar claramente diferenciadas. Xa que logo, baixo a mesma clasificación e nivel laboral, podemos atopar unha ampla gama de estilos de vida e, polo tanto, multitude de ideoloxías e preferencias políticas ben definidas (Knutsen, 2001).

Estes argumentos son perfectamente compatibles, e sería razoable pensar que os mecanismos de pensamentos do ser humano poderían incluílos todos. Non é posible analizar a hipótese da selección interna neste ensaio debido á ausencia de datos precisos. Así pois, centrareime nas outras dúas hipóteses, aínda que non resulte posible separar os seus efectos. De feito, non existe unha razón de peso para afirmar que a dependencia económica inflúe máis no comportamento político que os valores e as actitudes. Podería suxerirse que as situacións económicas afectan ás crenzas, pero esta influencia tamén pode darse na outra dirección e, por tanto, atopámonos ante un punto non probado, a selección interna. Por outra banda, existe un gran desequilibrio entre as distintas rexións no que se refire a obxectivos e o risco relativo de que os seus orzamentos se reduzan ou mesmo se supriman. En consecuencia, é bastante probable que se dean diferenzas substanciais dentro do mesmo estado. Neste sentido, podería argumentarse que aquelas persoas que traballan en servizos sociais, atención médica ou educación son máis proclives a votar por partidos políticos cuxos programas inclúan a promoción da Administración Pública, e que o farían por razóns económicas e ideolóxicas. En calquera caso, a presente análise céntrase na avaliación da hipótese que sostén que

as persoas que traballan nos sectores públicos e privados terán un comportamento político diferente.

2. UNHA ANÁLISE DO CASO ESPAÑOL: VOTO, IDEOLOXÍA E AFILIACIÓN A SINDICATOS

Esta análise consta de tres fases. En primeiro lugar, explico brevemente o significado do concepto de sector servizos, como un modo aceptado maioritariamente para conceptualizar e operacionalizar a clase media (máis en concreto, a clase media-alta). En segundo lugar, describo as técnicas estatísticas utilizadas e os datos que se procesaron con elas. En terceiro lugar, realizo unha exploración e descrición completas da influencia no sector do voto, a ideoloxía e o movemento sindical.

2.1. O sector servizos

A presente análise baséase no comportamento político do sector servizos. Esta clase defínese en función das súas relacións co mundo laboral. Os seus membros son persoas que traballan en organizacións e gozan de certa autonomía no traballo conferida pola súa condición de traballador que goza da confianza do seu empregador. Son traballadores de confianza debido á necesidade de delegar autoridade ou por mor dos seus coñecementos especializados e experiencia (Erikson e Goldthorpe, 1992). Trátase dunha relación contractual de longa duración que implica beneficios futuros, isto é, espérase que aumente o nivel de autoridade e a retribución ao longo dunha dilatada carreira dentro da mesma entidade. Esta clase está composta principalmente por profesionais que traballan por conta allea e persoal técnico, administrativos e xestores moi cualificados. Tamén inclúe aos donos de grandes empresas, aínda que este grupo non ten peso en termos cuantitativos. Goldthorpe e Erikson establecen outra distinción dentro do sector servizos e divídeno en dúas clases, a clase I e a II. Esta distinción baséase no nivel de autoridade, os beneficios e as condicións das que gozan os traballadores. Con todo, é importante facer fincapé na versión restrinxida do concepto de sector servizos, dado que os empresarios e os traballadores autónomos non están contemplados. A decisión de excluír estes dous colectivos fundaméntase en dous puntos. Por unha banda, nestes colectivos obsérvase unha tendencia a apoiar ao Partido Popular (PP) (Gayo, 2006). E pola outra, non está claro que formen parte da clase media, en particular no que respecta aos propietarios de grandes empresas, polo que a súa inclusión na análise afectaría á claridade das conclusións.

2.2. Métodos, técnicas estatísticas e datos

Os datos proveñen principalmente do Centro de Investigacións Sociolóxicas³ (CIS). Estas enquisas sobre o voto pasáronse a un arquivo de datos. A cantidade inxente de información do arquivo de datos creado para analizar o voto e a ideoloxía permitiu incluír entre as variables 35 categorías⁴ profesionais, cantidade esta que non adoita atoparse nas análises sociolóxicas. Este procedemento é moito mellor que a utilización dunha división sinxela entre clases I e II. Así mesmo, a análise levouse a cabo dividindo o arquivo en función das eleccións de ámbito nacional⁵, ou o que é o mesmo, o recuento de votos de todas as eleccións xerais. No que respecta ao voto e a ideoloxía, contemplo as eleccións que tiveron lugar entre os anos 1989 e 2000, dado que os datos para este período son os máis adecuados para o meu propósito.

No que se refire á profesión, parece oportuno desestimar aquelas que só se dan nun sector do emprego, xa sexa o público ou o privado. Se se pretende estudar a relevancia de traballar nun sector determinado para comprender o comportamento político e electoral do sector servizos, o estudo de postos de traballo en que non se atopan representados ambos os sectores non pode arrojar ningún dato respecto da relevancia do sector do emprego. Por esta razón omitín o tratamento en profundidade das seguintes categorías (a pesar de que non se excluíron da análise): farmacéuticos; técnicos de recursos humanos; publicistas; altos cargos da Administración; xestores e directores da industria hostaleira e comercial; axentes e xefes de vendas; corredores de bolsa e de seguros e da propiedade e oficiais da policía e o exército.

Así mesmo, debería quedar constancia de que a categoría de base que se utilizou para as comparacións é a do sector servizos⁶. Xa que logo, nas interpretacións debería ter en conta que non fago referencia a ningunha outra categoría fóra desta clase. O principal obxectivo da miña investigación é determinar se o sector do emprego, xa sexa público ou privado, mellora a nosa capacidade para explicar o comportamento político do sector servizos e, polo tanto, a súa natureza heteroxénea. Noutras palabras, os datos que se presentan neste traballo non informan, por exemplo, da probabilidade relativa de que un membro do sector servizos vote a un partido de esquerdas, en comparación coa probabilidade de que un membro da clase obreira faga o mesmo.

Os datos no que respecta á afiliación a sindicatos foron recompilados polo Ministerio de Traballo e Asuntos Sociais⁷ mediante enquisas anuais realizadas entre 1999 e 2003 baixo o nome de «Enquisa de Calidade de Vida no Traballo»⁸. Estas enquisas dirixíronse a persoas traballadoras con máis de 15 anos. A continuación, puxéronse en común todas as enquisas para realizar unha análise exclusiva do sector servizos.

Entre as principais técnicas estatísticas que utilicei atópase unha análise de táboas de continxencia. No entanto, co fin de presentar brevemente os meus resultados, e para que quede patente a influencia do sector do emprego no voto cando se teñen en conta outras variables, tal presentación levarase a cabo principalmente mediante coeficientes de regresión lóxística binaria. As variables dependentes son o recuento de votos do PP⁹ en comparación co resto de partidos políticos (r.p.), do PSOE en comparación con r.p. e de IU en comparación con r.p. Os efectos do sector do emprego contrólanse fundamentalmente a través da profesión, pero tamén o emprego, a idade, a educación e o sexo. No que se refire ao sector do emprego e a ocupación, naqueles casos en que non existía un emprego actual tomamos como referencia o máis recente (é o caso dos desempregados e os xubilados) ou o do cabeza de familia (no caso das amas de casa, os estudantes e as persoas con pensións non contributivas)¹⁰.

2.3. Preguntas que se deben contestar

A miña intención é a de estudar a relación existente entre o sector do emprego por un lado, e o voto, a ideoloxía e a afiliación a sindicatos polo outro. A profesión utilízase como variable de control ou intermedia, dado que pode resultar importante para comprobar se a composición ocupacional de cada sector inflúe nos resultados. No que respecta ao voto e á ideoloxía política, incorporo unha perspectiva transversal que divide a análise por eleccións. Xa que logo, contemplo o cambio parcialmente. De xeito resumido, formulei as seguintes preguntas:

1.) Existe unha relación entre o sector do emprego e as outras variables que se mencionaron (voto, ideoloxía e afiliación a sindicatos)? Deste aspecto despréndense outras tres preguntas:

1.a) Existe unha relación?

1.b) En caso afirmativo, de que tipo de relación se trata? Trátase dunha relación positiva ou negativa? A quen lle afecta?

1.c) Esta relación cambiou co tempo ou mantívose estable ao longo do período comprendido entre 1989 e 2000? Estas preguntas refírense ao voto e á ideoloxía unicamente¹¹.

2.) Esta relación afecta realmente á división do sector, ou vén dada pola distribución profesional desigual entre sectores?

2.4. Voto

2.4.a. Efectos brutos do sector do emprego no voto

A táboa 1 mostra os efectos brutos do sector do emprego no voto. Nela pódese observar que non existe unha relación estatística significativa entre estas variables en ningún outro sentido no que se refire a todos os partidos. Así mesmo, os coeficientes son bastante baixos. Case todos os coeficientes significativos refírense ao voto a IU en oposición a calquera outra alternativa electoral. É o único caso en que o sector do emprego mostra unha relación estable co voto. Déronse lixeiros cambios nesta relación, especialmente entre as eleccións de 1989 e 1993, pero non son significativas desde un punto de vista estatístico. Así pois, deberíase destacar a estabilidade. En todos os casos, os coeficientes son bastante baixos, o que significa que non se poden tirar conclusións definitivas. Con todo, a cantidade e continuidade de coeficientes significativos no caso do voto a IU indica que neste caso si existe unha relación relevante.

A táboa 1 require dalgunhas aclaracións. En primeiro lugar, no que se refire ao voto ao PP, o sector do emprego só toma certa relevancia se o comparamos co voto de IU, e, neste caso, o PP recibe máis apoio do sector privado. Por conseguinte, as diferenzas danse unicamente cando a comparación se realiza cun dos partidos de esquerdas, IU, o máis radical. Pola contra, non se observan diferenzas entre o PP e o PSOE.

En segundo lugar, o voto ao PSOE non parece estar claramente relacionado co sector do emprego e, cando o está (en comparación con IU), o partido socialista recibe máis apoio do sector privado.

En terceiro lugar, e como engadido do anteriormente dito, o apoio a IU é relativamente maior no sector público. En todas as eleccións entre 1989 e 2000, este partido recibe máis apoios por parte de persoas que traballan neste sector. Xa que logo, déronse poucos cambios ao longo deste período. En comparación cos outros partidos, o apoio relativo do sector público a IU aumenta entre 1989 e 1993. Desde ese momento, a relación estabilízase. Se utilizamos como referencia o PP, a influencia do sector varía, alcanzando o seu punto álxido en 1996 e con coeficientes máis moderados en 1993 e 2000. O coeficiente é máis baixo e non resulta significativo en 1989. No que se refire ao PSOE, a cousa cambia, e pódese observar unha redución na relevancia do sector a partir de 1993. Polo tanto, o patrón máis claro que se observou é a relación positiva entre o sector público e o voto a IU. Isto implica que en España o sector do emprego non divide aos votantes entre esquerda e dereita —nin no sentido en que se fai referencia a este feito en traballos de autores internacionais (público = esquerda; privado = dereita) nin no sentido en que se propón para o caso de España (público = PSOE; privado = PP)— senón

que garda relación co apoio a partidos máis específicos, en particular no que se refire a IU. Con todo, cabe interpretar estas tendencias como un apoio moderado da tese que afirma que existe unha tendencia cara á esquerda radical entre os traballadores do sector público.

Dado que os cambios que se observaron no período analizado son pequenos, procede analizar estes mesmos datos sen dividir o arquivo por eleccións. Para iso, baseeime na premissa de que non houbo cambios substanciais nas variables durante o período que vai de 1989 a 2000. Como resultado, obtiven máis casos dispoñibles, o que me permitiu perfeccionar a análise da relación entre o sector do emprego e a profesión. Pérdese a información relativa a cada elección, pero este aspecto xa se cubriu coa análise anterior. Por conseguinte, nas táboas 1 e 2 incluíuse unha columna con información relativa a todo o período. O patrón de comportamento que se reflicte nesta columna é bastante similar ao descrito previamente.

2.4.b. Sector do emprego ou efectos combinados?

Cabe cuestionarse se o efecto do sector do emprego é falso, e é o resultado da distinta composición ocupacional de ambos os sectores, xa que non hai unha correspondencia entre os datos marxinais para as distintas profesións. Así pois, poderíamos non atoparnos ante unha diferenza de sector, senón de profesión e as distintas probabilidades de voto a cada alternativa política. Esta hipótese engadiuse á análise e avalíouse mediante a inclusión da profesión como variable de control. A táboa 2 reflicte o resultado da relación entre sector do emprego e voto segundo a profesión. Noutra análise adicional medín os efectos doutras variables: relación co emprego, a idade, o sexo e a educación¹², que alteraron de forma significativa os coeficientes¹³.

A táboa 2 ofrece información sobre o efecto da profesión na magnitude do coeficiente do sector do emprego respecto ao voto. Esta táboa mostra cambios significativos respecto da táboa 1, e destaca o descenso xeneralizado dos coeficientes. Se se controla o efecto da profesión, nalgunhas eleccións a relación entre sector e voto desaparece, especialmente no que se refire ao voto a IU en contraposición ao voto ao PP. Non obstante, ao mesmo tempo debemos sinalar que algúns coeficientes aumentan, o que podería indicar que se dan efectos combinados que difiren do efecto xeral. Nestes casos, os efectos da composición ocupacional quedarían velados polos efectos do sector do emprego.

No que se refire a efectos netos, pódense destacar varios resultados. En primeiro lugar, desaparece toda relación estatística significativa co voto ao PP, excepto cando se compara con IU ao longo de todo o período (a última columna da táboa 2), e aínda que tal caso se tivese en conta, trátase dunha relación moi pequena. Ao ter en conta os efectos da profesión, o coeficiente para todo o período redúcese un 45% respecto da táboa que presenta os efectos brutos (táboa 1)¹⁴. O PSOE non se ve moi afectado polo sector do emprego e os cambios non son significativos, agás en 1989, ano este en que o coeficiente neto relativo ao voto ao PSOE en comparación con «calquera outro partido» é case un 80% maior que o coeficiente dos efectos brutos e resulta importante a un nivel do 1%. Xa que logo, nas eleccións dese ano, o PSOE parece recibir principalmente votos do sector privado. Ao mesmo tempo, aumenta a distancia con IU. Con todo, se comparamos o apoio que recibe co de IU, os coeficientes baixan ata chegar a ser significativos tan só ao nivel do 10%, de 1993 en diante.

Por outra banda, mantense a inclinación ao voto a IU entre os traballadores do sector público, aínda que o descenso case xeneralizado de coeficiente que se observa tras realizar o control segundo a profesión indica que boa parte da relación observada na táboa 1 viña dada pola composición ocupacional de cada sector. Se nos centramos nos coeficientes de voto a

IU en comparación cos de todos os demais partidos segundo a profesión, podemos observar que o coeficiente para todo o período descende un 29%, e o correspondente ás eleccións do 2000 baixa incluso máis (46%), co que se volve non significativo. Se analizamos esta mesma relación no que se refire aos dous partidos maioritarios, observamos que a diferenza co PP diminúe, e non é significativa en 1993, 1996 e 2000. O mesmo aplícase ao PSOE, excepto nas eleccións de 1989, en que o coeficiente crece. Resulta moi interesante o feito de que se se controla o efecto da profesión, no 2000 non se aprecia división por sectores significativa desde o punto de vista estatístico no que se refire ao voto do sector servizos.

Se temos en conta outras variables de control (idade, sexo, educación e relación co emprego), danse certos cambios nos coeficientes que me gustaría sinalar. O sexo, a relación co emprego e a educación non parecen afectar aos resultados de xeito significativo. Con todo, a idade si ten efectos importantes. Se tomamos a táboa 2 como referencia, podemos observar unha tendencia ascendente dos efectos do sector segundo a idade. No entanto, este fenómeno non se dá en todas as eleccións, mesmo se mantemos a mesma variable dependente. Resultan interesantes os cambios nalgúns coeficientes debido á inclusión desta variable nos modelos de regresión. Estes cambios son relevantes e comentaremos a continuación. Tales cambios gardan relación co voto a IU en comparación co resto das opcións. En primeiro lugar, ao analizar IU en comparación co resto de partidos segundo a idade, obsérvase un aumento nos coeficientes de 1993 en diante, que se volve significativo ($p < 0,05$) nas eleccións do ano 2000. Se a variable dependente é o voto a IU en oposición ao voto ao PP, atopamos multitude de cambios. A inclusión da idade no modelo de regresión sempre exerce un efecto positivo no coeficiente do sector, é dicir, a primeira variable aumenta a relevancia da segunda. Isto ocorre ao longo de todo o período, e en todos os casos o sector convértese en significativo desde o punto de vista estatístico, polo menos a un nivel do 5%. Tomando o caso de IU en oposición ao PSOE, ocorre algo parecido e o control por idades aumenta os coeficientes en todas as eleccións, aínda que no ano 2000, malia duplicarse, non resulta significativo. Aínda que as outras variables de control non parecen exercer moita influencia, a relativa ao sexo require de explicación. Se analizamos a variable IU en comparación con PSOE, observamos que a contribución do sexo á redución dos coeficientes de 1993 e 1996 é palpable, a pesar de que os cambios son pequenos.

Poderían desprenderse varias conclusións do que se analizou ata este punto. Os efectos do sector no voto do sector servizos: 1) son, en xeral, moderados; 2) afectan principalmente e de forma positiva ao voto por IU; 3) reflicten (ata certo punto: entre o 29% e o 45% para todo o período, segundo o contraste) a composición ocupacional diferente dos sectores, que pon en dúbida a súa magnitude moderada confirmada; 4) ao analizar os efectos netos, alcanzan o seu valor mínimo nas eleccións do ano 2000, en que resultan insignificantes, ata ao nivel do 10%; e 5) noutro sentido, a composición de idades oculta outros efectos do sector no voto.

2.5. Ideoloxía

2.5.a. Efectos brutos do sector do emprego na ideoloxía

Ao contemplar a táboa 3 resulta obvio que o sector non tivo un efecto moi significativo na ideoloxía. Se nos fixamos na fila correspondente aos efectos brutos, os coeficientes sempre son significativos pero pequenos, é dicir, pódese demostrar un certo efecto, pero non é

grande dabondo como para que afirmemos que a fenda entre sectores é un feito en España a finais do século XX. Si se pode apreciar unha relación positiva entre o traballo no sector privado e unha inclinación cara a, ou unha maior identificación con, as ideoloxías de dereitas. Así mesmo, os coeficientes cambian lixeiramente durante este período. Con todo, o feito de que o fagan en distintas direccións fai imposible deducir ningún patrón.

2.5.b. Efectos netos do sector

Na fila correspondente aos efectos brutos pódense apreciar algúns efectos relevantes, pero que ocorre cando eses efectos do sector do emprego se controlan mediante a profesión? Atoparemos a resposta na táboa 3. En todos os períodos, de 1989 a 2002, os coeficientes do sector diminúen. Nos períodos de 1993-1996 e 2000-2002, non son significativos. Noutras palabras, atopámonos de novo con que os efectos do sector están condicionados pola profesión. Naqueles casos en que se introducen outras variables no modelo (idade, sexo e educación) non cambian os patróns xerais.

2.6. Afiliación a sindicatos

Quedou patente que a división de sectores non afecta significativamente ao voto ou á ideoloxía. Así e todo, a situación é diferente cando se trata de afiliación a sindicatos. Non hai datos dispoñibles para todo o período, e por iso debemos restrinxir o estudo aos anos comprendidos entre 1999 e 2003, pero resulta evidente que a pertenza ao sector público ou privado supón unha gran diferenza. En poucas palabras, as persoas que traballan no sector público son moito máis proclives a afiliarse a un sindicato. Pese a que as condicións laborais ou o contexto social non parecen condicionar o voto ou a ideoloxía, si parecen xerar as condicións necesarias para que os traballadores contemplan a posibilidade de unirse ao movemento sindical para defender os seus intereses laborais. O voto e a ideoloxía poderían ter unha orixe máis complexa, pero o feito de afiliarse a un sindicato está con toda probabilidade relacionado coas condicións laborais, o contorno organizativo e os incentivos persoais. Polo tanto, a afiliación a sindicatos podería considerarse máis como unha proba das diferenzas entre sectores que como o resultado dun conflito social profundo que divide a sociedade en dous grupos moi marcados, o dos traballadores do sector público e o daqueles que traballan no sector privado. A introdución de variables intermedias no modelo non produce alteracións relevantes, isto é, os patróns sectoriais dos afiliados a sindicatos non se ven afectados, mesmo se se contempla a variable da profesión.

3. CONCLUSIÓN

Antes de proceder ás conclusións, cabe facer unha serie de comentarios. Por unha banda, se se revisan os traballos previos sobre este tema, pódese observar que a maioría dos estudos se centran nun único campo, o que presumiblemente facilita as conclusións. Non obstante, non se lle prestou moita atención á comparación entre distintos campos. Ao levar a cabo tal comparación, como é o caso deste estudo, o resultado é bastante irregular, e os patróns non resultan tan definidos ou fáciles de interpretar. Por outro, a influencia do sector do emprego no comportamento político parece ser unha promesa non cumprida. Aínda que se observaron algunhas diferenzas, non existe unha interpretación unívoca das mesmas, e polo xeral non son tan amplas e permanentes como para dar a impresión de ser unha división significativa, isto é, non todas as diferenzas supoñen necesariamente divisións sociais. Así mesmo, a medida que se fan máis imprecisas as fronteiras entre o público e o privado nun contexto

neoliberal, faise cada vez máis complicado establecer distincións claras entre sectores de emprego.

De forma máis sistemática, e como resultado da análise presentada, podemos emitir unha serie de conclusións finais. Para poder avaliar os efectos da división entre os sectores de emprego público e privado no comportamento político e a ideoloxía do sector servizos, recollín suxestións e ideas dos traballos previos. Pódense formular unha serie de conclusións xerais baseadas nas análises dos datos (véxase táboa 5). En primeiro lugar, a variable do sector do emprego amplía só lixeiramente a nosa capacidade para explicar a natureza heteroxénea do voto e a ideoloxía do sector servizos. O seu comportamento non se ve apenas afectado por esta variable, polo menos en termos xerais. Con todo, por outra banda, tampouco sería correcto desestimar totalmente a súa relevancia, xa que parece que resulta parcialmente significativa. Resulta importante no que se refire ao voto a IU (partido radical de esquerdas): en termos relativos este partido obtén máis votos entre os traballadores do sector público. En terceiro lugar, polo tanto, demostrouse que é un partido de esquerdas, IU, o que recibiu o maior apoio en termos relativos por parte dos traballadores do sector público, o que reforza a hipótese que sosteñen moitos autores internacionais e que afirma que os traballadores do sector público son máis proclives a votar por partidos de esquerdas que aqueles que traballan no sector privado. En cuarto lugar, porén, esta hipótese non se ve referendada polas probas no que se refire ao feito de que o apoio ao partido de esquerdas máis maioritario de España, o PSOE, non parece gardar relación coa división entre sectores de emprego. En quinto lugar, ao avaliar as tendencias transversais pódese observar que o comportamento político se mantivo estable no que respecta á nosa principal variable explicativa durante o período electoral comprendido entre 1989 e 2000. En sexto lugar, o feito de que non se observen diferenzas importantes por sectores no que se refire ao voto ou á ideoloxía, parece negar a existencia dun proceso de selección interno, ou dun proceso de adoutrinamento como consecuencia do traballo no sector público. Parece máis lóxico supoñer que existen diferentes condicións de traballo que afectan a algúns aspectos, e a afiliación a sindicatos é un deles. Neste sentido, a relevancia do sector do emprego non se pode negar por completo, pero está limitada a algúns comportamentos específicos.

Finalmente, segundo estas conclusións, o sector do emprego non parece supoñer unha división que se poida cualificar de «fenda social» por dividir a sociedade no seu conxunto, e non parece resultar un factor condicionante para explicar a natureza heteroxénea do sector servizos. A teor destes resultados, no que se refire a España, só se pode concluír que o que se supoñía era unha nova e crecente fenda social nas sociedades occidentais postindustriais baseadas no estado de benestar foi converténdose co paso dos anos nunha promesa non cumprida que non alcanzou a relevancia doutros factores clave como a clase social ou a orixe racial.

Táboa 1. Efectos do sector do emprego (1) no voto. Coeficientes de regresión lóxística binaria

	1989			1993			1996			2000			1989-2000		
	Coefic.	S.E.	N	Coefic.	S.E.	N	Coefic.	S.E.	N	Coefic.	S.E.	N	Coefic.	S.E.	N
PP vs. outros partidos (4)	-0.029	0.114	1579	0.088	0.078	2811	-0.034	0.073	3024	-0.074	0.080	2511	-0.009	0.041	9926
PSOE vs. o.p.	-0.185+	0.103	1579	-0.059	0.085	2811	0.126	0.084	3024	0.120	0.093	2511	0.012	0.045	9926
IU vs. o.p.	0.244	0.158	1578	0.481***	0.102	2812	0.473***	0.101	3024	0.412***	0.127	2511	0.432***	0.058	9925
PP vs. PSOE	0.088	0.125	1077	0.097	0.095	1845	-0.113	0.091	2119	-0.129	0.100	1821	-0.026	0.050	6862
IU vs. PP	0.238	0.178	608	0.347**	0.112	1549	0.418***	0.108	1824	0.403**	0.133	1494	0.370***	0.063	5475
IU vs. PSOE	0.325* (2)	0.169	829	0.444***	0.118	1232	0.305**	0.117	1241	0.274* (3)	0.144	893	0.346***	0.066	4195

(1) A variable do sector do emprego operacionalizouse como sector público vs. sector privado. A categoría de referencia é o sector privado.

(2) p<0.054

(3) p<0.057

(4) o.p.

***Significativo estatisticamente, p<0,001; **Significativo estatisticamente, p<0,01; *Significativo estatisticamente, p<0,05; +Significativo estatisticamente, p<0,10.

Fonte: elaboración propia a partir de datos recollidos polo CIS (Centro de Investigacións Sociolóxicas, entidade dependente do Goberno español).

Táboa 2. Efectos netos do sector do emprego no voto, segundo profesión. Coeficientes de regresión lóxística binaria

	1989			1993			1996			2000			1989-2000		
	Coefic.	S.E.	N	Coefic.	S.E.	N	Coefic.	S.E.	N	Coefic.	S.E.	N	Coefic.	S.E.	N
PP vs outros partidos	0.002	0.142	1580	0.155	0.097	2812	0.117	0.091	3025	0.011	0.098	2511	0.086+	0.051	9925
PSOE vs o.p.	-0.331**	0.125	1578	0.030	0.105	2812	0.092	0.102	3024	0.166	0.113	2511	0.004	0.054	9926
IU vs o.p.	0.243	0.194	1578	0.369**	0.125	2812	0.348**	0.123	3024	0.222	0.152	2511	0.308***	0.070	9925
PP vs. PSOE	0.188	0.154	1076	0.034	0.120	1846	-0.004	0.111	2119	-0.116	0.120	1821	0.017	0.061	6862
IU vs. PP	0.329	0.240	609	0.190	0.141	1549	0.199	0.134	1825	0.204	0.158	1494	0.203**	0.076	5477
IU vs. PSOE	0.456*	0.215	828	0.257+	0.147	1232	0.233+	0.143	1242	0.085	0.176	893	0.241**	0.08	4195

***Significativo estatisticamente, p<0,001; **Significativo estatisticamente, p<0,01; *Significativo estatisticamente, p<0,05; +Significativo estatisticamente, p<0,10.

Fonte: elaboración propia de datos recollidos polo CIS.

Táboa 3. Efectos do sector do emprego (1) na ideoloxía. Coeficientes de regresión loxística ordinal

	1989-1993		1993-1996		1996-2000		2000-2002		1989-2002	
	Coefic.	S.E.	Coefic.	S.E.	Coefic.	S.E.	Coefic.	S.E.	Coefic.	S.E.
Efectos brutos	0.253***	0.072	0.184***	0.057	0.307***	0.055	0.441	0.139*	0.065	0.226***
Efectos netos segundo a profesión	0.219**	0.085	0.105	0.069	0.170**	0.067		0.025	0.079	0.124***

(1) A variable do sector do emprego operacionalizouse como sector público vs. sector privado. A categoría de referencia é o sector público.

***Significativo estatisticamente, $p < 0,001$; **Significativo estatisticamente, $p < 0,01$; *Significativo estatisticamente, $p < 0,05$; +Significativo estatisticamente, $p < 0,10$.

Fonte: elaboración propia a partir de datos recollidos polo CIS (Centro de Investigacións Sociolóxicas, entidade dependente do goberno español)

Táboa 4. Efectos do sector do emprego na afiliación a sindicatos. Coeficientes de regresión loxística binaria (período 1999-2003)

	Coefic.	S.E.	N
Efectos brutos	1.004***	0.057	6.999
Efectos netos segundo a profesión	0.999***	0.061	

(1) A variable do sector do emprego operacionalizouse como sector público vs. sector privado. A categoría de referencia é o sector privado.

***Significativo estatisticamente, $p < 0,001$; **Significativo estatisticamente, $p < 0,01$; *Significativo estatisticamente, $p < 0,05$; +Significativo estatisticamente, $p < 0,10$.

Fonte: elaboración propia a partir da Enquisa de Calidade de Vida no Traballo.

Tabla 5. Resumo dos efectos do emprego segundo temática

	Voto	Ideoloxía	Afiliación a sindicatos
Efectos brutos	Pequenos	Pequenos	Importantes
Efectos netos segundo a profesión	Máis pequenos	Máis pequenos	Importantes

Notas

- ¹ Togeby inclúe as «novas capas sociais medias» dentro da «clase media». Unha das características das primeiras é que os seus membros traballan principalmente no sector público.
- ² O. Knutsen (2001) apoiou a mesma idea nun estudo sobre os países escandinavos.
- ³ O centro de Investigacións Sociolóxicas (CIS) é unha institución dependente do Goberno. De feito, depende do Ministerio da Presidencia. Os números das enquisas do CIS que se utilizaron son: 2025, 2048, 2061, 2100, 2103, 2104, 2108, 2110, 2127, 2133, 2154, 2156, 2207, 2208, 2210, 2218, 2219, 2240, 2244, 2254, 2264, 2270, 2274, 2285, 2293, 2294, 2307, 2312, 2316, 2384, 2387, 2389, 2392, 2394, 2395, 2396, 2398, 2400, 2401, 2402. No que se refire ás razóns que xustifican o uso agregado destas enquisas, sería conveniente consultar Micklewright (1994) e Caínzos (2001).
- ⁴ Trátase das seguintes: 1. Científicos, 2. Científicos técnicos, 3. Arquitectos, 4. Enxeñeiros, 5. Delineantes, 6. Pilotos de avións, 7. Mariñeiros, 8. Médicos, 9. Veterinarios, 10. Químicos, 11. Enfermeiros, 12. Técnicos informáticos, 13. Economistas e contables, 14. Xuristas, 15. Profesores universitarios, 16. Profesores de educación secundaria (de nenos de entre 14 e 18 anos), 17. Profesores de educación primaria (nenos de entre 3 ou 4 anos e 14 anos) 18. Clero, 19. Escritores e xornalistas, 20. Artistas, deseñadores, decoradores e fotógrafos, 21. Música e espectáculo, 22. Deportistas profesionais, 23. Científicos, sociólogos e especialistas en humanidades, 24. Traballadores sociais, 25. Técnicos de recursos humanos, 26. Publicistas, 27. Altos cargos da Administración Pública, 28. Directores-xestores de empresas, 29. Directores de oficinas, 30. Directores e inspectores do transporte e o comercio, 31. Xestores e directores da industria hostaleira e comercial, 32. Axentes e directores de vendas 33. Corredores de bolsa e de seguros e da propiedade e oficiais da policía e o exército, 34. Oficiais da policía e do exército, 35. Xefes de obra e enxeñeiros técnicos. Estas categorías establecéronse en base a información ocupacional codificada segundo o CNAE-74 de tres díxitos, a clasificación profesional que se utilizou en España.
- ⁵ Non podo asegurar que un lector español considere «nacional» o adxectivo apropiado para este tipo de eleccións. «Nacional» refírese ao ámbito da nación. Con todo, non me gustaría entrar neste tipo de debates, dado que neste traballo «nacional» se refire ás eleccións que se celebran en todo o país.
- ⁶ A categoría de referencia varía segundo o modelo ao que fago referencia. As categorías de referencia máis importantes son «sector privado» e «xefes de obra e enxeñeiros técnicos». En España, a categoría «enxeñeiros técnicos» fai referencia a titulados da carreira de enxeñería de tres anos. Por outra banda, os enxeñeiros estudan entre cinco e seis anos.
- ⁷ Ministerio de Trabajo e Asuntos Sociais.
- ⁸ Enquisa de Calidade de Vida no Traballo.
- ⁹ Para que o lector comprenda a que partidos nos referimos, son necesarias unha serie de aclaracións. En primeiro lugar, o PP (Partido Popular) é un partido conservador. En segundo, o PSOE (Partido Socialista Obrero Español) é un partido socialista pero non demasiado de esquerdas, senón máis ben de centro-esquerda. Para rematar, IU é unha coalición de esquerdas liderada polo PCE ou Partido Comunista Español.
- ¹⁰ Poderíase pensar que a inclusión dos entrevistados en situación de desemprego, especialmente aqueles que non teñen ningunha experiencia profesional, podería afectar aos resultados, dado que se trata de persoas que non se encontran baixo a influencia directa que se deriva de traballar nun sector determinado ou de ter unha profesión en particular. Con todo, como se menciona máis adiante, a inclusión da relación co emprego como variable de control non cambia significativamente os coeficientes lóxicos alcanzados. Para asegurarme, repetín a análise de datos só para as persoas con emprego, en primeiro lugar, e para este grupo xunto cos que traballaron nalgunha ocasión, a continuación (xubilados e parte da poboación desempregada). Tras realizar estes cambios, observei cambios nos coeficientes, pero eran cambios pequenos que non afectan ao patrón xeral de resultados.
- ¹¹ Non existen datos para facer isto mesmo en relación coa afiliación a sindicatos.
- ¹² Ademais da distinción obvia por sexos, estas variables constan das seguintes categorías. Relación co emprego: 1. Traballa ou traballou, 2. Ama de casa ou pensionista (que non traballou), 3. Mozo (estudante ou en busca do primeiro emprego); Idade: 1. 18-24, 2. 25-34, 3. 35-44, 4. 45-54, 5. 55-64, 6. 65 ou máis, Educación: 1. Inferior a educación secundaria (escola, menos de 14 anos), 2. Instituto, 3. Universidade (diplomados), 4. Universidade (licenciados).
- ¹³ Os coeficientes cambiaron de forma sistemática co control segundo idades, aínda que non en todos os casos. Na maioría dos casos, os coeficientes aumentan.
- ¹⁴ Os coeficientes cambiaron de forma sistemática co control segundo idades, aínda que non en todos os casos. Na maioría dos casos, os coeficientes aumentan.

BIBLIOGRAFÍA

- ALT, James e Janet Turner. 1982. «The Case of the Silk-Stocking Socialists and the Calculating Children of the Middle Class», en *British Journal of Political Science*, 12: 2, 239-248.
- CAÍNZOS, Miguel. 2001. «La evolución del voto clasista en España, 1986-2000», en *Zona Abierta*, 96/97, 91-171.
- DUNLEAVY, Patrick. 1980a. «The political implications of sectoral cleavages and the growth of state employment: part 1, the analysis of production cleavages», en *Political Studies*, 28: 3, 364-383.
- 1980b. «The political implications of sectoral cleavages and the growth of state employment: part 2, cleavage structures and political alignment», en *Political Studies*, 28: 4, 527-549.
- ERIKSON, Robert e John A. Goldthorpe. 1992. *The Constant Flux*. Oxford: Clarendon Press.
- GAYO CAL, Modesto. 2003. «Divisiones del sector de empleo y comportamiento político en la clase de servicio», en *Revista Internacional de Sociología (RIS)*, Tercera Época, n.º 35, maio-agosto, 81-104.
- 2006. «Las bases sociales de los partidos políticos en España durante el período 1986-2000», en *ICSO working paper*, n.º 14, 2.º ano, outubro.
- GOLDTHORPE, John H. e Gordon Marshall. 1997. «The Promising Future of Class Analysis: a Response to Recent Critiques», in Marshall, G. (ed.). *Repositioning Class. Social Inequality in Industrial Societies*. Londres: SAGE, capítulo 2, 49-64.
- GRAAF, Nan Dirk De e Bram Steijn. 1996. «The Service Class in a Post-industrial Society. Attitudes and behavior of the social and cultural specialists in the public sector». Relatorio para presentar na reunión RC28 da Asociación Internacional de Socioloxía en Estocolmo, 30 de maio-2 de xuño.
- HANLON, Gerard. 1998. «Professionalism as enterprise: service class politics and the redefinition of professionalism», en *Sociology*, vol. 32, n.º 1, febreiro, 43-63.
- HARROP, Martin e William L. Miller. 1987. *Elections and Voters. A comparative Introduction*. Hong Kong: Macmillan.
- HEATH, Anthony e Mike Savage. 1994. «Middle-class politics», en Jowell, R. et al. (eds.). *British Social Attitudes: the 11th report*. Aldershot, Dartmouth.
- HEATH, Anthony e Mike Savage. 1995. «Political alignments within the middle classes, 1972-89», en Butler T. e M. Savage (eds.). *Social Change and the Middle Classes*. Londres: University College London Press, capítulo 16, 275-292.
- JACOBSEN, Dag Ingvar. 2001. «Higher Education as an Arena for Political Socialisation: Myth or Reality?», en *Scandinavian Political Studies*, vol. 24, n.º 4, 351-368.
- KITSCHERT, Herbert. 1993. «Class structure and social democratic party strategy», en *British Journal of Political Science*, 23, 299-337.
- KNUTSEN, Oddbjorn. 2001. «Social Class, Sector Employment, and Gender as Party Cleavages in the Scandinavian Countries: A Comparative Longitudinal Study, 1970-95», en *Scandinavian Political Studies*, vol. 24, n.º 4, 311-350.
- LASH, Scott e John Urry. 1987. *The end of organized capitalism*. Cambridge: Polity Press.
- MACY, Michael W. 1991. «New-Class Dissent in the U.S. and Sweden: A State-Centered Explanation», Brandeis University, 22 de febreiro.
- MARSHALL, Gordon, Howard Newby, David Rose e Carolyn Vogler. 1988. *Social Class in Modern Britain*. Londres: Hutchinson.
- MCADAM, Doug. 1989. «The biographical consequences of activism», en *American Sociological Review*, vol. 54, outubro, 744-760.
- MCADAMS, John. 1987. «Testing the theory of the New Class», en *The Sociological Quarterly*, vol. 28, n.º 1, 23-49.
- MICKLEWRIGHT, John. 1994. «The Analysis of Pooled Cross-Sectional Data: Early School Leaving», en Dale, A. e Davies R. B. (eds.). *Analyzing Social & Political Change. A Casebook of Methods*. Londres: Sage, capítulo 4, 78-97.
- PERKIN, Harold. 1989. *The Rise of Professional Society. England since 1880*. Londres: Routledge.
- SAVAGE, Mike. 1991. «Making sense of middle class politics: a secondary analysis of the British General Election Survey 1987», en *Sociological Review*, vol. 39, n.º1, 26-54.
- SVENSSON, Pelle e Lise Togeby. 1991. «The Political Mobilisation of the New Middle Class in Denmark during the 1970s and 1980s», en *West European Politics*, vol. 14, n.º 4, outubro, 149-168.
- TOGEBY, Lise. 1990. «Political radicalism in the working class and in the middle class», en *European Journal of Political Research*, 18, 423-436.